

KRITIKA ÉS ÉRTÉKREND

Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalása, a kritika jó és rossz oldaláról, erejéről és gyengeségéről megfogalmazott elemzés reális értékrend kialakítására biztat. Közvetlen vagy közvetve annak szükségességéről szól, hogy a kritika az irodalom és a többi művészeti ág önismeretének fontos eszköze. Olyan tükör, amelyben — ha éles, pontos képet ad — alkotók, műfajok, irányzatok egyaránt felismerhetik helyüket és szerepüket. Cikkemben a műbíráltnak ezt a lehetőségét, a biztató példákat s a nyugtalanító problémákat szeretném megközeleltetni.

Kevés szó esett eddig arról, hogy a Kultúrpolitikai Munkaközösség nemcsak gyengeségekre, ellentmondásokra hívta fel a figyelmet. Sok mindent jónak, folytatásra érdemesnek minősített. S ez nem udvariasság, a kritika kritikájának megértőbb fogadtatását segítő taktika, nem is eszupán szubjektív jószándék jele. Okozat, amelynek oka a műkritika magasabb színvonala, eszmei igényessége: az a fejlődés, amelyet — az irodalommal, a színházzal, a filmmel, a zenével, a képzőművészettel együtt — a kritika is megtett a mögöttünk maradt tíz-tizenöt évben. Bizonyíték kell? Bárki könnyen, gyorsan meggyőződhet állításom igazáról. Vegyen kézbe néhány, ötvenes években kiadott folyóirat-számot, olvasson el egy-két tanulmányt és kritikát, majd folytassa a tapasztalatszerzést mai orgánumok böngészésével. A szemlélet, a módszerek, a gondolatok, a stílus változása szembe-tűnő.

A mai írások érettebbek, alaposabbak, meggyőzőbbek. Sok mindennel elégedettek lehetünk. Az például feltétlenül öröndetes, hogy az idős mesterek — és a közelmúltban eltávozott nagyjaink — értékeit már senki nem vitatja. Jó értelemben vett klasszikussá avatásukat csaknem közmegegyezéssel fogadják. Az Ilyés-jubileumra megjelent emlékkönyv egyik tanulmánya áttekinti a felszabadulás utáni bírálatokat. A tallózás sok személyeskedő, akadémikuskodó, értetlen írást említ. Így tanít becsülni —

a korábbiakkal szemben — a közelmúlt évek Ilyés-interpretációját, amely korántsem egyszínű, ám a legfontosabbat, Ilyés életművének értékét és hatását, az alkotáshoz méltó fogékonysággal itéli meg. Ugyanez, vagy hasonló mondható el olyan költők, írók elismeréséről, mint Veres Péter, Szabó Lőrinc, Füst Milán, Tersánszky, Kassák, Déry, Vass István és Weöres Sándor. A példásor könnyen folytatható, de így is bizonyít: ma nincs olyan jelentős költő vagy prózaíró, akít a kritika — az irodalmi közvélemény zömének értékelését semmibe véve — megfosztani próbálna érdemétől, tehetséggel kivívott rangjától.

Az értékrend realitásának feltétele a művészi teljesítmény minél pontosabb mérlegelése, közfoglaltatása: társadalmi és esztétikai hatásának elismerése, illetve elismertetése. Megkívánja-e vajon ez a cél a kritikátlanságot, az ajnározást, a művek tökéletességének feltételezését? Szerintem az ellenkezője igaz. A bírálathitelet, a kritikus szavának hatékonyságát nem gyengíti, hanem erősíti elemzéseinek, minősítésének differenciáltsága. Az, ha mű és alkotó sajátos arculatának felrajzolása közben nemcsak a tetsző, hanem a nem tetsző vonásokat is említi és indokolja. Nem semmitmondó óvatkodás, a szidalmat dicsérettel egyensúlyozó egyrészt — másrészt bírálat szellemében, hanem úgy, ahogy a magyar irodalom és kritika nagy korszakaiban ez szokás volt.

Ma viszont — az egykori elhallgatások és lekicsinylések időszzerűtlen visszahatásaként — az elismerés alig tűr fenntartásokat. Kiválóknak tartani többnyire egyet jelent a tökéletesség ritka — és unalmas példájának kijáró hódolattal. Emiatt elvesznek az árnyalatok, felismerhetetlenné válnak az arányok, az egyéni formátumok, s a köztük lévő meghatározó különbségek. Vagyis: ismét veszélybe kerül az értékrend, amely nemcsak attól borulhat fel, válhat átkeintethetlenné, hogy a remeket mellőzzük, a gyengét pedig hódító erejűnek mondjuk. Kárára van az is, ha nem különböztetünk a legkiválóbb, a nagy értékű, a jelentős

és a jó között. Kritikánk ma erre ritkán vállalkozik, aminek hátrányos következményei a szakmai-technikai problémák műhelykörén belül is nyomaszótok. Van azután a kritika értékelő-válogató tevékenységének olyan feladata, amely közvetlenül, vagy — mint például az esztétikai minőségek szférájában — közvetve világnézeti-ideológiai vonatkozású. Ezen a téren szókimondóbb, elvszerűbb bírálatra volna szükség.

Valamikor indokolt lehetett az értékmentés alibikereső buzgalma. Az a törekvés, amely a jó és szép alkotások megjelentetésébemutatása, majd elfogadtatása érdekében elhallgatta azt, hogy nem szocialista művekről volt szó. Napjainkban erre semmi szükség, ma nyilvánvaló, hogy ilyen művekről is lehet, sőt kell érdemük szerint elismerő véle-ményt írni és mondani. A nem szocialista érték méltánylását sem teszi kérdésessé a vita, a demokratikus- vagy plebejus-humanista világnézet, amely közös tendenciák és érintkezési pontok ellenére, nem azonos a marxizmus — leninizmus szemléletével, módszerével, emberről és társadalomról vallott nézeteivel. Jogos tehát az állásfoglalásnak az az igénye, hogy a kritika gyakrabban és pontosabban válassza szét a szocialista és a nem szocialista művészet alkotásait.

Nemcsak a kritika, nem is csak az irodalom és a többi művészeti ág szakmai közvéleménye értékel. A tíz- és százazres közönség is kialakítja a maga értékrendjét, amely elég gyakran nem csupán részletekben vitatja, hanem mindenestül elveti a céhbellek szelekciós gyakorlatát. Mindenki sok példát ismer arra, hogy a közönség számottevő része éppen az ellenkezőjét szeretikbecsülni annak, amit a szakkritika, és megfordítva.

Azt mondja az ismert művésztréfa: kérd meg X-et, írjon rólad minél több elmarasztalót a vezető napi- vagy hetilapban, akkor biztos, hogy sokan megveszik (megnézik) a könyvedet (filmedet, színdarabot). Igaz ez még ma is? Az már nem igaz, hogy a közönségre kiszámítható szabályszerűséggel, fordítva hat a bírálat. A kritika hiteles, hatása sok jel szerint biztatóbb összképbe illeszthető. Am az ma is tény, hogy a botránykeltő művek visszhangosabbak, mint a gondolati mélységükkel, megformáltságuk művészségével kitűnő alkotások. Nem sikerült még kitalálni, hogyan, milyen eszközökkel segítheti a kritika az ilyen regények, filmek, drámák terjedését. Receptet erre senki nem adhat, annyi azonban biztos, hogy a sok embernek ajánlott művészet bemutatása, méltatása és bírálata csak a megnyerni kívánt befogadók tapasztalati és fogalomvilágához, kép- és szóhasználatához, stílusához igazodva lehet eredményes.

DERSI TAMÁS

Peter Kumalo

HALÁL

Az egyik megálló után a busz lassan közeledett a Tennant Street felé, amikor a széles utca sarkán rohanó férfi bukkant föl. Szorosan a nyomában fiatal fiú szaladt, és a vad üldözöt egy galerrira való suhanc követte. Vagy harminc yardot tehettek meg, a bandavezér már majdnem elkapta a menekülőt, amikor az elképesztő fürgeséggel megállt, sarkonfordult, ütött — és mi, a buszon, már csak a tett végeztével láttuk meg a kést a felemelt kézben, akkor döbrentünk rá, hogy a kamaszt leszúrták. A másik megfordult újra, és továbbmenekült — a ledőftt fiú megtorpant, mellére nézett, és mintha túl gyorsan értette volna meg, hogy mi is történt vele — ingén a vörös volt egyre nagyobbodott —, láttuk arcán a hitetlen meglepetést, az értetlen rémületet, láttuk, hogy élni akar, nem akar meghalni itt, most, előttünk. „Oh! Istenem segíts!” — kiáltotta, és szaladni kezdett a busz fara felé, míg a vér kicsorgott szívéhez szorított bal kezének ujjai közül —, mintha csak meg akarná állítani a vérsugarat. A busz pedig csak ment, nagyon lassan, a motor halkán mormogott, s az utasok a döbberet pózaiba meredtek, szóra képtelenül.

Aztán megpróbáltunk letolakodni a busz emeletéről, le az alsó peronra, de az egyik utas, aki már az előbb lefelé indult, mozdulatlanra dermedt az iszonyattól, és félre kellett löknünk.

A haldokló keze nyomán nagy vérfolt maradt a fényes, króm-acél kapaszkodón, ott, ahol a fiú rámarkolt, hogy felhúzza magát a peronra. Most az ülések közti folyosón feküdt, hátára fordulva, lába térdben becsuklott, karját hátracsapta — mintha egy térdepőt döftek volna le, imádkozás közben. Az inge átázott a vértől, a vér ráfröccsent a nadrájjára, az ülésekre, és a padlóra is.

Mellkasa nehezen emelkedett — az ing szorosan ráfeszült bordáira, ahogy lélegzetet vett. Nyitott, senkire sem néző, kifejezéstelen szemében indulat látszott, borzalom, a félelmetes és tébolyító tudat, hogy ez az elképzelhetetlen dolog, a halál, már közeledik, és hogy a fiú nagyon egyedül van. Az élet vére pedig egyenletesen ömlött át a szívéről. És mi, mi oly tehetetlenek voltunk, nem menthettük meg ezt a gyöngy, fiatal életet.

Az utasok persze pánikba estek, de azért akadt néhány ember, aki, mikor a busz végre megállt, segítségért sietett, orvosért, a mentőkért, és a rendőrségért. S máris szájtáti, de hemzsező tömeg kerekedett a sikátorokból, ahonnan ez a fiú oly gyorsan érkezett, hogy meghaljon. Cifra ruhájú emberek, és munkától törődtek, meg szennyes ruhájúak is; meg kócos hajú, piszkos kötényű háziasszonyok, részegek, meztelen talpú gyerekek, akiket a halál varázsa elhívott a játéktól. Mind izgatott, mind kíváncsi volt, mind látni akart, és amikor már látott, kényelmetlen, kérdő némaságba csúszott, az ellenséges és kéréslen jelenség láttán. És az egész idő alatt nem szakadt meg a gyors beszéd, az izgatott hangok remegő zümmögése, amely fölé kérdések és bizonytalan magyarázatok emelkedtek.

- Jaj, szegény anyja — mondta egy asszony.
- Hogy hítták?
- Itt, a Tennant Streeten lakik...
- Jaj, borzasztó.
- Vigyázz — csupa vér... — mondták mások, és aztán kérdések következtek.
- Meghalt?

Csak nagyon kevesen merték felelni, hogy igen, meghalt, hiszen még ők is remélték, hogy él — életben kell maradnia.

Az emberek arca aggodalmas volt, elrémült, szánakozó. Egy síró kisgyerek fürta át magát a tömegen, és valaki megszólalt: „Istenem, ez a kisöccse.” — s a gyerek felszállt a buszra, halott bátyjához, élve akarta őt látni, és halottnak találta; őrvongásában egy arra haladó autó kerekei elé vetette magát, de elkapták. Az emberek összeszorultak, utat nyitottak a fiú szüleinek, akik jöttek már zokogva és jajgatva, s amikor meglátták a halottat, hisztériás görcsökben fetrengtek; az anya haját szaggatta tébolyultként. A szomszédok nyugtatni próbálták őket, elvonszolni — de a szülők nem mentek el, nem mozdultak a holttest mellől.

A mentők és a rendőrség egyszerre érkezett meg, szabad utért harsogó szirénázással. Egyenruhás emberek toppantak ide, hangjuk tekintélyt gerjesztő és parancsoló; utasításokat osztanak, elküldik az ácsorgókat, kérdéseket adnak fel. Aztán felemelik a hullát, és elviszik. A rendőrök sietnek, hogy utolérjék a gyilkosvadászatra indult tömeget — de a gyilkos már messze jár, rég eltűnt az egyik mellékutcában, a piactér mellett, s amikor a hatóság elvonnul és vele együtt a csődület oka is, szétoszlik a tömeg, lassanként és kelleetlenül, még kérdezősködnek. Az újonnan jöttek szomjasan hallgatják a többiek bizonytalan magyarázatásait. Süttött a nap, ez a délutáni égről lefőgő óriás, izzó labda, vad nyári erejével, és szétterjesztette meleg, ragyogó fényét, mint valami aranykőpenyű — de három ember feje fölött egy nagy, fekete felhő támadt, és őt otmaradtak, sirtak a határtalan sötétben.

(Fordította: Raáb György)

